

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. 49. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-palladius01val-shoot-idm140153320601936/facsimile.pdf> (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

„Menneske“ og „Daab“; Sadolin skriver *een Menniske, Daaben—hand*, Palladius skriver *ith menniske, doben—hunn*. Af syntaktiske Rettelser kan nævnes, at Ordstillingen *tage wore neste syn godtz fraa* rettes til *tage vor nestis gotz fra hannem*, og at Følgekonjunktionen *saa* gennemgaaende rettes til *athi*. Af Ordforraadet rettes følgende Ord og Udtryk: *wdi* til *i*; *lader moedt om* til *helligholde*; *driffwe haar* til *bedriffue hoor*; *mage y Echieschaff* til *ecte hustru*; *wiitne* til *vidnesbyrd*; *fæmon* til *fæ*, *forfræcte oss for* til *fryctie for*; *genløsselse* til *igenløsselse*; *jordet, jordede* til *begraffuet, begraffuede*; *hested* til *der*; *behørde* til *taknemmelige*, o. e. a.

Alle disse Ændringer viser, hvor stor Usikkerheden i hin Tids Sprogbrug har været. Der ligger kun fem Aar mellem de to Skrifter, her er Tale om. Begge Skrifter er trykt i København og hos samme Bogtrykker. Og det ene er ikke — som Tilfældet var med Gotfred af Ghemens Udgave af Karl Magnus Krønike — bundet af Traditionen; Sadolins Katekismus er en ny Oversættelse af et nyt Skrift. Og dog hvilken uhyre Forskel i Skriftbrug mellem Palladius' Afskrift og Sadolins Original! Den ene viser en enkelt og gennemført Lydbetegnelse, den anden en overfyldt og inkonsekvent. Og Lydformer og Bøjningsformer, Enkeltord og Udtryk i den originale Oversættelse rettes i Mængde i den faa Aar yngre Benyttelse, fordi de synes dialektfarvede eller forældede. De to Skrifter faar saaledes i Forening en sproghistorisk Værdi, de ikke havde enkeltvis. Vi lærer igennem dem, hvad en af Tidens ypperste og mest indflydelsesrige Skribenter ansaa for god Sprogbrug, og hvad han med fuldt Overlæg dømte til Undergang.

VI.

Vi har i det foregaaende undersøgt Bogens Text, dens Forhold til den tyske Original og til ældre danske Arbejder. Vi skal nu omtale dens Billedstof og Grundlaget for dette¹.

¹ Se navnlig: *Geffcken*, Der Bildercatechismus des funfzehnten Jahrhunderts und die catechetischen Hauptstücke in dieser Zeit bis auf

[6. Bud, nf. S. 76.]

Det havde allerede i Middelalderen været Brug i Tyskland at udstyre religiøse Lærebøger med Billeder: Pennetegninger i Haandskrifterne, Træsnit i Trykkene. Disse Billeder, som jo i alle Enkeltheder havde Samtidens Mennesker, Samtidens Natur og Sæder til Model, hentede til Dels deres Emne fra bibelske Fortællinger, men til Dels ogsaa fra selve Livet uden mindste Tilknytning til Biblen. I Reformations-

tidens Lærebøger er disse „verdslige“ Illustrationer helt vegne for de „bibelske“. Og der dannede sig snart en Tradition for Brugen af disse, saaledes at bestemte bibelske Scener fremstilledes ved hver Del i Lærebogen. De Træsnit, vi finder i Palladius'

Luther, Leipzig 1855. Desuden *K. Knoke*, *Luthers kleiner Katechismus*, Halle 1904, S. 55 f.; *Albrecht*, *Luthers kl. Kat.*, Halle 1905, S. 64 ff; *F. Cohrs*, *Die Evang. Katechismusversuche vor Luthers Enchiridion*, 5. Bind, 1902, S. 368 f.; *Harnack*, *Der kl. Katechismus Dr. Mart. Luthers*, Stuttgart: 1856, S. 28 f.

Lucas Cranach: David og Batseba.

Enchiridion stemmer paa et Par Undtagelser nær ganske med Træsnittene i Luthers Enchiridion, efter hvilke de er temmelig tro Kopier; men baade de tyske Originaler og de danske Kopier er yderst tarvelige Træsnit, der ingenlunde stod paa Højde med Tidens Kunst. Man sammenligne Træsnittet til 6. Bud med det Maleri, som aabenbart er dets Forbillede: Lucas Cranachs Fremstilling fra 1526 af

3. Bud, af. S. 82.

David og Balseba (se Gengivelserne S. 50).

Til første Hovedstykke findes 10 Træsnit; disse gengiver alle uden Undtagelse Overtrædelser af Budene i det gamle Testamente.

3. Bud i Heidelberger-Hdskr.

Træsnittet til 1. Bud (S. 74) henviser til 2. Mos. 32. Paa Billedet ses til højre Gud Fader siddende paa en Sky, nedenfor ham Moses knælende paa Bjærget med Lovens Tavler. Til venstre Israels Folk, der danser om Guldkalven. Denne Illustration af 1. Bud er meget gammel. (Jfr. Joh. Geiffcken, Der Bilder-catechismus I, S. 58).

Træsnittet til 2. Bud (S. 74) henviser til 3. Mos. 24. Man ser den israelitiske Kvindes Søn, der har bandet, og som derfor er ført udenfor Lejren for at stenes. I Luthers Ka-

tekismus 1536 ses Lejrteltene oppe til venstre, de er her bortfaldet. Til venstre ses en Mand med en Sten i Haanden: „og de førte ham som havde bandet udenfor Lejren og stenede ham ihjel, og Israels Børn gjorde, ligesom Herren havde befaleet Mose“ (3. Mos. 24. 23). Træsnittet synes at være en Ændring af en gammel Illustration til 2. Bud (se Geffchen, anf. Skrift, Bilag S. 5).

Træsnittet til 3. Bud (S. 82) er — vistnok ved en Sætterfejl — ombyttet med Træsnittet til 1. Bøn, som findes S. 75 nf. Fejltagelsen er let forklarlig, idet begge Billeder fremstiller en Kirke, hvor den andægtige Menighed lytter til Præstens Ord. Denne Maade at illustrere det tredje Bud paa er gammel, men ny er den bibelske Tilsætning: Sabbatskænderen, der sanker Brænde paa Hviledagen (4. Mos. 15. 32).

For Udviklingen af Billedstoffet i religiøse Lærebøger er det oplysende at sammenligne en Pennetegning fra 15. Aarh. i et Haandskrift, hvor de ti Bud fremstilles i Billeder¹, med Træsnittet hos Luther og Palladius. Som Gengivelsen (S. 51) viser, ser man i det gamle Hdskr. ligeledes den prædikende Munk eller Præst og den lyttende Forsamling. Men forat ingen skal være i Tvivl om Meningen, holder paa den ene Side en Engel en Tavle med Indskriften: „Du salt feyern den sontag. Wenne dir's got wol geloneu mag“, og paa den anden Side frister Spilledjævlén og Drikkedjævlén Menneskene til Synd med de lokkende Ord: „Spelet und trinket und gehabet euch wol. Is komet was do komen sal“². I Luthers (og Palladius') Katekismus er Englen og Djævlene forsvundne, og den verdslige Last er ombyttet med den bibelske Lovovertrædelse.

Alligevel er det neppe Luther, der har valgt just dette Bibelsted til Illustration af 3. Bud. I sin store Katekismus havde han nemlig skrevet, at den ydre Helligholdelse af Sabbaten kun vedkom Jøderne; det hed her: „Dieser aüsserlichen Feier nach ist dies Gebot alleine den Juden gestelit . . . Darum gehet nu dies Gebot nach dem groben Verstand uns Christen nicht an“. Og dog henviser Billedet til et Bibelsted, hvor Gud befaler, at den, der har sanket Brænde paa Hviledagen, „skal miste sit Liv, og hele Menigheden skal stene ham ihjel“³.

¹ Cod. Heidelberg 438, gengivet in facsimile i Geffchens anf. Skr.

² Billedet er taget fra Facsimilegengivelsen hos Geffchen, men er her formindsket (2/3 Størrelse).

³ Jfr. Archiv f. Reformationsgeschichte I, 263.

Træsnittet til 4. Bud (S. 75) henviser til 1. Mos. 9. a. Man ser Noah liggende beruset i sin Vingaard. Kain ser sin Faders Blusel og fortæller det til sine Brødre, der forfærdede vender sig bort.

Træsnittet til 5. Bud (S. 76) henviser til 1. Mos. 4. s: Kain rejste sig mod sin Broder Abel og slog ham ihjel. Tilvenstre ses Kains Offer af Jordens Frugt. Til højre Abels Offer med Hjordens Førstefødte. Gengivelsen hos Palladius heraf er meget udvisket.

3. Troesartikkel nf. S. 81.

Træsnittet til 6. Bud (nf. S. 76 og foran S. 50) henviser til 2. Sam. 11. Paa Kongeborgens Tag staar Kong David med Harpen, nedenfor Muren sidder den skønne Batseba og skæver op til

3. Troesartikkel i Wittenb.udg. 1536.

David, mens en Terne toer hendes Fødder. De tidligere Lærebøger har her verdslige Scener. Saaledes findes endnu i Baselerudgaven 1520 af Luthers Skrift om de ti Bud et Træsnit af et elskende Par paa en Seng.

Træsnittet til 7. Bud (S. 77) skal illustrere 7. Kap. af Josvas Bog. Man ser Akan, der skjuler den dejlige babyloniske Kappe og de andre Tyvekoster i sit Telt. Udenfor: Israels Børn, hvem Herren havde befalet at tilintetgøre Akan med alt, hvad hans var.

Træsnittet til 8. Bud

(S. 76) henviser til 13. Kap. i Daniels Bog. Til højre ses Dommeren, der fremfører Joakims Hustru, den skønne og dydige Susanna; til venstre staar Babylons to Ældste, der aflægger falskt Vidnesbyrd om hendes Skyld. Allerede i Heidelberg-Haandskriftet er Fortællingen om Susanna brugt til at illustrere 8. Bud. Her knæler Susanna med Glorie om Hovedet, mens de to Ældste lægger deres Haand paa hende, og en Djævel tilhvisker dem: „Ir seit mechtig und der iore alt, Abir falsch gezeug man gleubit euch bald“¹.

9. og 10. Bud. Disse to Bud, som jo oprindeligt og naturligt var eet Bud, blandes ofte i ældre Tid, og Forvexling af Billederne finder derfor let Sted. Det Træsnit, der hos Palladius er sat ved 10. Bud, findes hos Luther som Regel ved 9. Bud, mens Træsnittet til 9. Bud hos Luther, er anbragt ved 10. Bud hos Palladius; men det gamle Heidelberghaandskrift har ligesom Palladius Træsnittet med Jacob og Lammene ved 10. Bud, saa det er muligt, at den Udgave, hvorefter Palladius har taget Træsnittene, har haft dem i denne Orden; dog kan naturligvis Rækkefølgen skyldes en Sætterfejl som ved 3. Bud.

Træsnittet til 9. Bud (S. 78) henviser til 1. Mos. 39. Til venstre: Josef „der var smuk af Skabning og Aasyn“, ved Siden af ham Potifars Hustru, der griber fat i hans Kjortel og siger „Lig hos mig“. Til højre: en Dobbeltseng med Himmel. I Heidelberghaandskriftet fremstilles her en verdslig Scene: En ung Kvinde sidder paa Skødet af sin gamle Mand; henimod hende kommer en skøn Elsker, og en Djævel hvisker hende i Øret: „Dein man ist alt und kalt. Nym disen, der ist bas gestalt“.

Træsnittet til 10. Bud (S. 78) henviser til 1. Mos. 30. ³² Jacob lægger afbarkede Kæppe i Vandrugene, hvor Hjorderne kommer for at drikke; — og de plettede parres med de uplettede. I Heidelberghaandskriftet ses paa den ene Side Jacob med de plettede og de uplettede Lam ved Vandtruget, paa den anden Side Laban i væbnet Følge med Djævelen i Midten“².

Som det ses er alle Træsnittene Illustrationer til det gamle Testamente; de er i Modsætning til i Middelalderen alle bibelske. Saaledes gav de Lejlighed til at fremdrage opmuntrende og afskrækkende Exempler fra Skriften, hvad Luther anbefaler i Fortalen: „Oc her maa du indføre aff

¹ Se Geffchen anf. Skr. S. 95.

² Geffchen anf. Skr. S. 102—103.

scrifften maange exemple, huorlunde Gud haffuer straffet saadanne offuertrædere/ eller oc velsignet dem som icke brøde mod disse budord" (nf. S. 71 L. 30).

Til andet Hovedstykket findes tre Træsnit.

De to første af disse er fælles for alle Lutherkatekismer. De fremstiller Skabelsen med Gud Fader og Genløsningen med Kristi Offerdød. — Det tredje har to forskellige Former. I Wittenbergerudgaverne findes altid, som Gengivelsen S. 53 viser, Apostlene med Ildtunger ud af Munden. I Magdeborger- og Nürnbergerudgaven fremstilles den rigtigere Opfattelse af Pinsejærtagnet: Apostlene med Ildtunger paa Hovedet: „Og der viste sig for dem Tunger ret som af Ild, der fordelte sig og satte sig paa enhver især af dem" (Ap. G. 2. 3.) I Midten sidder Guðsmoder. Foroven ses den Helligaand i en Dues Skikkelse¹. Denne Gengivelse findes ogsaa hos Palladius, et nyt Vidnesbyrd om, at han har benyttet en nedertysk, ikke en højtysk Ud-gave.

Til tredje Hovedstykket er der sex Træsnit. Wittenbergerudgaven fra 1531 har otte Træsnit, idet Træsnittet til 1. Bøn ogsaa er stillet ved Indledningen til Fader-vor, og Træsnittet fra 3. Troesartikkel er stillet ved anden Bøn². Hos Palladius findes derimod intet Billede ved Indledningen og anden Bøn.

Træsnittet til 1. Bøn, der som nævnt ved en Fejl er sat ved 3. Bud (nf. S. 75), henviser til 2. Mos. 20.

Træsnittet til 3. Bøn (nf. S. 83) viser Jesus, der segner under Korsets Byrde, mens de romerske Soldater haaner og slaar ham.

Træsnittet til 4. Bøn (nf. S. 84) illustrerer Joh. 6. — Øverst: Jesus paa Bjærget, Apostlene og den lille Dreng med Brød og Fisk. Nederst: Folket, der skal mættes.

Træsnittet til 5. Bøn (nf. S. 84) henviser til Mat. 18. 21. — Øverst: Herren, der opgør Regnskabet med sin Tjener (og efter giver ham hans Gæld). Nederst: Tjeneren, der griber sin Med-tjener om Halsen og fængsler ham.

Træsnittet til 6. Bøn (nf. S. 85) fremstiller Jesu Fristelse. Til venstre: Jesus og Lammene. Til højre: Satan og Dragen.

¹ Jfr. Archiv f. Reformationsgeschichte I, 263, Fodnote.

² Om Forholdet i de forskellige Ud-gaver, se Albrecht, Der kleine Katechismus D. Mart. Luthers. Halle 1905. S. 67—68.

Træsnittet til 7. Bøn (nl. S. 85) henviser til Math. 15. 21. Til højre Jesus og hans Disciple. Til venstre: den kananitiske Kvinde, der kaster sig ned for ham.

Til Daabens Sakramente findes intet Træsnit hos Palladius. Her har forskellige tyske Katekismer samme Træsnit som foran Taufbüchlein.

Til Skriftemaalet findes derimod intetsteds Træsnit i de ældre Udgaver.

Til Alterets Sakramente har alle Katekismer et Træsnit, hvor Nadverhandlingen fremstilles. I Wittenbergerudgaven ses paa den ene Side Uddelingen af Brødet, paa den anden Side af Vinen. Denne sidste Del er hos Palladius (nl. S. 90), ligesom i forskellige nedertyske Udgaver, bortfaldet.

Til Bønnerne, Hustavlen og Vielsesbogen findes ingen Træsnit¹.

Til Døbebogen findes en Fremstilling af Daabsakten (S. 103) ligesom i de tyske Udgaver.

Træsnittet til andet og tredje Hovedstykke og til Døbebogen er vendt om, saaledes at venstre Side i Palladius' Katekismus svarer til højre Side i Wittenbergerudgaverne og omvendt. Men iøvrigt er Fremstillingen her ligesom ved første Hovedstykke tro Kopier af de lutherske Træsnit.

Af de tre danske Udgaver af Luthers Katekismus, der er ældre end Enchiridion, har Vormordsens Katekismus ingen Billeder, hvorimod Sadolins Katekismus vistnok har haft den almindelige Række Træsnit. Afskriften i Univ. Bibl. viser ved Rammer (eller Rum) Pladsen, hvor Træsniitene har staaet, og disse Rammers Plads stemmer i det hele med Træsniitenes Plads i Luthers Katekismusudgaver. Det ses, at Palladius ikke har fulgt Ordningen hos Sadolin, idet denne — i Modsætning til Palladius — har haft Træsnit ved 2. Bøn og ved Daabens Sakramente. Noget nær-

¹ I Udgaverne 1556—66 (se nl. S. 57 f.) findes foran Vielsesbogen et Træsnit af Gud, der — iført Biskopornat — forener Adam og Eva. (Udg. 1556 og 1557, Bl. D. 2^v).

mere om de Sadolinske Træsnit lader sig naturligvis ikke sige. Derimod er de selv samme Træsnit, som findes i *Enchiridon*, senere benyttet, saaledes i *Math. Parvus Rosefontanus' Oversættelse af Palladius' Katekismusudlæggelse 1546* og i *Oversættelsen af Luthers Bedebog fra 1544*¹.

Til Slutskal Titlen sammen (nf. S. 63) omtales. Foroven ses to Fugle med et blankt Skjold i Midten, forneden Apostlene Peter og Paulus — og ligeledes i Midten et blankt Skjold. Det hele omgivet af Løvværk. At ogsaa dette Træsnit er uoriginalt, derom er der ingen Tvivl. Noget fuldstændigt Forbillede for det har jeg dog ikke fundet, men Løvet, Apostlene og Skjoldet genfindes i forskellige tyske Katekismusudgaver.

VII.

Medens ikke en eneste Udgave kendes af Katekismen 1537, findes der af Haandbogen 1538 en Mængde Optryk.

1—2. Fra Palladius' Levetid er to Udgaver bevaret, en fra 1556 og en fra 1557. Begge er tillige med andre Smaaskrifter indbundne sammen med Kirke-Salmebogen; de betragtedes vistnok ligefrem som Tillæg til denne². Exemplarer af disse Udgaver findes paa Univ. Bibl. i Kbh.; Expl. af Udg. 1557 er defekt, idet Bl. E 7 og E 8 mangler.

Titlen er³: *Enchiridion. En liden Catechismus eller Christelig tucht ganske nyttelig for alle Sogneprester oc Predickere. D. Mart. Luth.*⁴ Paa sidste Blad staar: *Prentet i Lybeck hos Jørgen Richoff. MDLVI*⁵.

Udgaverne svarer nøje til Originaludgaven 1538, hvad Indholdets Ordning og Omfang, Ordvalg og Ordstilling angaar; kun er, som vi har set, Titlen forandret, og desuden er den korte Indholdsversigt 1538 ombyttet med en

¹ Begge Bøger findes nu kun komplet i Karen Brahes Bibliotek.

² Se Bang, *Katekismushist.* I, 239—40.

³ Citaterne er fra Udgaven 1556.

⁴ Jfr. Titlen til Magdeborgerudgaven 1534, som lyder: *Catechismus edder Christlike tucht vor de gemene Parheren vnde Predigers.*

⁵ *Richoff, Trykfejl for Richoff.*